

Növényfajták és növények szabadalmazása

Amióta a fejlettebb társadalmak rájöttek arra, hogy a szellemi értékeknek is oltalmat kell biztosítani, azóta elég természetesnek látszik, hogy ennek a műszaki alkotáson belül a technológia minden területére ki kell terjednie. A szellemi tulajdon védelmének félezred évében a technika jelentős fejlődésével eddig mindig újabb és újabb gondok vetődtek fel, amelyeket a szellemi tulajdon védelmének mindig kezelnie kellett tudnia. A korai évszázadok műszaki eredményei a mechanika—gépészet területén születtek, amelyeket a szabadalmi rendszer ősf ormái, majd maga a kiforrott szabadalmi rendszer megfelelően tudtak kezelni. A mechanikai-gépészeti szabadalmi gyakorlatot kellett adaptálni a 19. század végén a villamosságtan és vegytan eredményeire, majd a 20. század közepétől a biológia és a 20. század 70-es éveitől a molekulárbiológia eredményeire.

A szabadalmi rendszer a műszaki alkotások szellemi tulajdon-védelmének legtöbb problémáját megoldja. Akkor azonban, amikor a technika fejlődése olyan problémákat vet fel, amelyekre a szabadalmi jog nem ad megoldást, új iparjogvédelmi kategóriák kell, hogy szülessenek. Az elektronika egyik területén például a nyomtatott áramkörök speciális mintázatánál csődöt mondott a szabadalmi rendszerek adaptálása. Ezek szabadalommal nem védhetők, viszont jogi oltalmuk valamilyen formában szükséges. Ennek oltalmazására alakult ki a mikroelektronikai félvezetők topográfiájának oltalma századunk kilencvenes éveinek elején. Ennek a szabadalmi rendszertől mindenki által elismerten el kellett válnia. Egy másik, már vitatottabb terület a jelen írásunk egyik tárgya, a növényfajta oltalom. Amíg a világ legtöbb országában (és az Európai Közösségben) a növényfajták speciális oltalmat kapnak és a szabadalmazásból ki vannak zárva, Magyarországon vagy akár az Egyesült Államokban lehet szabadalmat is kapni az új növényfajtákra. A magyar szabadalmi törvény speciális fejezete foglalkozik a növényfajták szabadalmazhatóságával. A nemzetközi tendenciát jelzi, hogy a Szellemi Tulajdon Világszervezete (WIPO) a növényfajták szabadalmazásával nem foglalkozik, a szabadalmi rendszer és a növényfajta oltalmi rendszer szoros rokonságát viszont jelzi, hogy a WIPO épületében, közös főigazgató irányításával működik az új növényfajták oltalmazására létesült nemzetközi egyezmény (UPOV) irodája Genfben.

A nemzetközi kereskedelem jogaival foglalkozó szervezet, a Világkereskedelmi Szervezet (WTO) különös gonddal kezeli a szóban forgó kereskedelem szellemi-tulajdon-védelmi kérdéseit. A WTO (és elődje a GATT) alakította ki az úgynevezett TRIPS egyezményt (Szellemi Tulajdonjogok Kereskedelmi Vonatkozásairól Szóló Megállapodást), amely minden országra kötelező, amely a WTO tagja. A TRIPS Egyezménynek a szabadalmakról szóló cikke leszögezi: nem lehet diszkriminációt alkalmazni a technológia egyetlen területével kapcsolatban sem. Vagyis a technológia minden területének jár oltalom, ezen belül természetesen a növénynemesítésnek is. Ugyanakkor ugyanezen cikk felsorolja a szabadalomból kizárható tárgyak között a növényfajtákat is. Leszögezi azt is, hogy a növényfajtáknak valamilyen oltalmat kell adni, amely, ha nem szabadalom, lehet valamely hatékony sui generis rendszer. Meg kell említenünk, hogy a kizárható tárgyak között szerepelnek azok a lényegében biológiai folyamatok is, amelyekkel növényeket lehet előállítani, itt elsősorban a spontán szelekcióról és a keresztezésekről van szó.

A növényfajta oltalmával kapcsolatban a TRIPS egyezmény tehát több lehetőséget is kínál, de valamiféle oltalmat kötelezővé tesz. Mivel a világ jelentősebb országai tagjai a WTO-nak vagy rövidesen tagjai kívánnak lenni, kötelező valamiféle oltalmat biztosítani az új növényfajtáknak is.

A növényfajta fogalmának meghatározására az UPOV tesz kísérletet: „A fajta” kifejezésen a legkisebb ismert rangú egyedi botanikai taxonokon belüli olyan növényi csoportosulás értendő, amely csoportosulás, tekintet nélkül arra, hogy teljes mértékben megfelel-e a nemesítői jog megadásához szükséges feltételeknek,

- meghatározható egy adott genotípusból vagy genotípusok kombinációjából létrejövő jellemzők kifejezésével;

- megkülönböztethető bármely más növénycsoportosulástól legalább egy említett jellemző kifejezésével; és

- egyetlen egységnek tekinthető a változatlan szaporításra való alkalmasság szempontjából.

Más megfogalmazásban: egy növényfajta egyedei azonos genommal rendelkeznek, egyneműek és állandóak.

Minden államnak az a célja, hogy földterületeiről a legnagyobb mennyiségű és legjobb minőségű termék kerüljön ki. Ennek a megvalósítását szolgálja az a rendelkezés, amely szerint kereskedelmi forgalomba csak államilag elismert szaporítóanyag hozható. Ezek a szaporítóanyagok államilag elismert fajtákból kerülnek ki. Az állami elismerés formái százados múltra tekintenek vissza, és az állami elismerés valamelyest oltalmi formát is jelent. A jelen század ötvenes-hatvanas éveiben alakult ki az az elképzelés, hogy az állami elismerés és az oltalom nem teljesen azonos fogalmak. Az állami elismerés az jelenti, hogy az állam egy adott fajtát elismer olyannak, amely a mezőgazdasági termelés mennyiségi és minőségi szinten tartásához, sőt, javításához hozzájárul. Konkrét, szabadalmi vagy ahhoz hasonló védeltséget azonban nem nyújt. Erre a célra a szellemi tulajdon védelmére szolgáló valamilyen forma, szabadalom vagy más, ezzel bizonyos mértékig egyenértékű növényfajta oltalom szolgál. A két rendszer egymás mellett működik, vizsgálati eljárásaik azonosak. Mindkét rendszer elfogadja az UPOV szakmai kompetenciáját, de egy államilag elismert fajta

nem kap automatikusan szabadalmat, és egy szabadalmazott növényfajta nem kerül fel automatikusan az államilag elismert fajták listájára.

Magyarországon a növényfajták állami elismerését az Országos Mezőgazdasági Minősítő Intézet (OMMI) végzi a 88/1997. (XI. 28) FM rendeletben foglaltak alapján. A szabadalmi oltalmat a Magyar Szabadalmi Hivatal (MSzH) ad a találmányok szabadalmi oltalmáról szóló 1995. évi XXXIII. törvény XIII. fejezetében foglaltak alapján. Az OMMI értékelő feladatait maga végzi, vagy felügyelete alatt végzik. Az MSzH vizsgálatokat nem végez, hanem elfogadja az OMMI vagy (kölcsönös elismerés alapján) valamely hivatalos külföldi mezőgazdasági vizsgáló intézet adatait. A két szervezet együttműködése alapján az OMMI éves kiadványában az is szerepel, mely új, államilag elismert fajták rendelkeznek szabadalmi védettséggel is.

Mi lehet a célja ennek a kettős elismertetési formának? A magyarázatok egyike az eltérő cél (termeltetés engedélyezése, illetve szellemi tulajdoni oltalom biztosítása). A másik magyarázat pedig az, hogy a szabadalmi rendszer erősebb jogot biztosító rendszere hatékonyabban szankcionálja az esetleges bitorlásokat és kezeli a díjazási ügyeket. Ezt a kettős rendszer 1969, vagyis a növényfajta szabadalom bevezetése óta gond nélkül működik. (A későbbiekben azonban kiderül, hogy ez a rendszer az európai csatlakozás után ilyen formában már nem működhet).

A párhuzamos rendszer elsősorban a fejlett országokban működik. Nem egy kevésbé fejlett országban azonban csak az elmúlt években alakították ki a növényfajtákkal kapcsolatos jogi szabályozást, és ezekben a kezdeti időkben ezen a területen nem is választják el az állami elismerés és a jogi oltalom formáit.

A vizsgálati szempontok azonosak mindkét rendszerben, és igazodnak az UPOV által meghatározott vizsgálati rendszerhez. A vizsgálat lényegét három betűvel lehet meghatározni: DUS, amely betűszó a Distinctness, Uniformity és Stability angol szavakból alakul ki — vagyis a megkülönböztethetőség, az egyneműség és az állandóság kifejezésének kezdőbetűiből. A megkülönböztethetőség lényege: az új fajta legalább egy alaktani vagy más mérhető jellemzőjében különbözzék egy vagy több közeli fajtától; az egyneműség lényege: a fajta egyedei lényeges fajtajellemzőikben azonosak legyenek; és az állandóság lényege pedig: az egymást követő szaporítások után a lényeges fajtajellemzők változatlanul maradjanak. Előírás az újdonság is. Ez nem azonos a szabadalmi jog újdonságfogalmával. E szerint egy forgalomban levő fajtára is lehet szabadalmat igényelni, ha az elsőbbségi napot megelőző egy évnél (belföldön), illetve négy évnél (külföldön) nem került forgalomba (ez utóbbi időhatár szőlők és fák esetében hat év). A fajtáknak nevet is kell adni; a névadás szabályairól mind az UPOV Konvenció, mind pedig az egyes országok törvényei vagy rendeletei intézkednek. A fenti vizsgálatok szántóföldi vizsgálatok, amelyek kivitelezésével kapcsolatban elsősorban az UPOV részéről számos rendelet, módszertani útmutató született.

Amint erről az előzőekben már szó esett, a szabadalmi rendszerek döntéshozói a legtöbb fejlett országban úgy ítélték és ítélik meg ma is, hogy az új növényfajták nem tartoznak a szabadalmazható tárgyak közé. A nem mindig meggyőző indokok között található az új növények felfedezés jellege, ha ezeket a természetből szelektálták. Indokként felhozzák azt, hogy az új növényfajták

lényegében biológiai folyamatok, például keresztezés eredményei, amelyek nem feltalálói jellegűek. Ez erősen vitatható, hiszen a keresztezés alanyainak kiválasztása, a keresztezés technikai kivitelezése emberi, sőt tudósi beavatkozást igényel, nem kevesebbet, mint pl. olyan vegyi folyamatok, amelyekben egy bázisból és egy savból egy új sót alakítanak ki — és ez utóbbinak szabadalmazását egyetlen szakember sem vonja kétségbe. Ha ezt még megtoldjuk azzal, hogy az elmúlt 50 évben a szelekció jórészt mitogénekkal kezelt populációból történik, az utóbbi mintegy 20 évben pedig az új növényfajták létrehozása gyakran genetikai manipulációval történik, világosan látható, hogy a növényfajták szabadalmazásának tiltásával kapcsolatos érvrendszer nem áll szilárd lábakon. Inkább hagyományról és arról van szó, hogy a korábbi érvek (esetleg érdekek) alapján levált növényfajta oltalmi forma jogi és intézményrendszere olyan mélyen be van ágyazva az egyes országok vagy országcsoportok jogi és intézményrendszerébe, hogy egy visszarendeződés roppant sok gondnal járna.

Az UPOV 1961. december 2-án létesült, megelőzve mind a Szellemi Tulajdon Világszervezetének (WIPO) megalakulását (1970. szeptember 28.), mind pedig az Európai Szabadalmi Konvenció létrejöttét (1973. október 5.). Ezek az újonnan alakult szervezetek már örökölték azt a helyzetet, hogy a növényfajták oltalmának külön szervezete és külön jogrendszere van. Az UPOV, amint azt az előzőekben már említettük, közös irányítással, de függetlenül működik a WIPO-tól, Genfben. Az Európai Szabadalmi Konvenció pedig tétélesen kizárja az új növényfajtákat (és az előállításukra szolgáló lényegében biológiai eljárásokat) a szabadalmazásból (EPC 53(b)). Ugyanezt az utat járják a fejlettebb európai országok (Németország, Franciaország, Nagy-Britannia) is, kizárva a szabadalmazásból az új növényfajtákat és az új növényfajták oltalmát egy speciális hatóságra bízva, amely térben legtöbbször megegyezik azzal a szervezettel, amely az állami elismerést adja az új növényfajtáknak. Az UPOV irányt mutat mind az állami elismerést, mind a szabadalmak, mind a speciális oltalmak tárgyainak, az új növényfajtáknak elismeréséhez, kezeléséhez, vizsgálati módszereihez. Ezt a konvenciót, igazodva a növénynemesítési technika fejlődéséhez és az újonnan felvetődő jogi problémákhoz, már kétszer is át alakították (1978. október 23. és 1991. március 19.). (A magyarországi gyakorlat egyelőre az 1978. évi változatot követi.) Az UPOV megadja a nélkülözhetetlen definíciókat, a szerződő felek alapvető jogait és kötelezettségeit, az oltalomban részesíthető nemzetségek és fajok listáját, a nemesítői jog megadásának feltételeit („DUS vizsgálatok”), a növényfajta oltalom megszerzésének adminisztratív szabályait, a nemesítői jogait, ezeknek a jogoknak kivételeit, korlátait és időtartamát, a fajtanév adásának szabályait, valamint a nemesítői jogok megsemmisítésének és megszüntetésének szabályait. A szerződő feleknek nemzeti jogukat ehhez a konvencióhoz kell igazítaniuk. Az UPOV megalkotott egy olyan „modell törvényt” is, amely segítséget nyújt az újonnan belépő tagoknak nemzeti törvényük kialakításában.

A szakemberek szinte az UPOV megalakulása óta vitatkoznak arról, hogy nem kellene-e az új növényfajtáknak a szabadalmi rendszer keretein belül helyet találniuk, hiszen a szabadalmi jog- és szankciórendszer erős támaszt jelentene a növénynemesítőknek. Az új növényfajták kizárását a szabadalmi rendszerből, amint említettük, csak gyenge és túlhaladott érvrendszer támasztja alá; ahol az új növényfajták szabadalmi oltalmat kapnak, mint Magyarországon, a rendszer zavartalanul működik. Azoknak, akik Európában

szorgalmazták az új növényfajták szabadalmaztatásának lehetőségét, családostan kellett tudomásul venniük, hogy a biotechnológiai találmányok szabadalmi oltalmáról szóló Irányelv, amely 1998. július 30-án lépett hatályba az EK területére, egyértelműen az alábbiak szerint intézkedik:

„4(1).: Nem szabadalmazhatók:

(a) a növény- és állatfajták,

(b) a növények vagy állatok előállítására szolgáló, lényegében biológiai eljárások.”

A tiltás tételesen elfogadott és egyértelmű. Az egyértelmű helyzet még inkább egyértelművé vált, amikor létrejött az Európai Növényfajta Hivatal (1994).

Az Európai Növényfajta Hivatalt a 2100/94. (1994. július 27). számú, az EU Tanács által kibocsátott rendelet hozta létre. Ez a rendelet 118 cikkben pontosítja a Közösség egész területére érvényes növényfajta oltalom jogi kereteit, valamint a Közösségi Növényfajta Hivatal státusát, jogosultságát és szervezeti felépítését. Ez a rendelet formailag az Európai Szabadalmi Konvenció felépítését követi, az új növényfajták oltalmát illetően pedig hiven követi az UPOV 1991. évi változatát (amely pedig ekkor még nem is lépett hatályba). A szóban forgó hivatal, amely Franciaországban működik, felépítését illetően hasonló az Európai Közösség hivatalaihoz. A szakmai részeket illetően (DUS vizsgálatok) pedig ez a hivatal ugyanolyan feltételrendszerrel működik, mint a nemzeti növényfajta hivatalok. A megszerzett európai növényfajta oltalom hatálya az Európai Unió minden országára kiterjed. Sok új növényfajta marad azonban, amelynek oltalmát főlegesen lenne egész Európa területére kiterjeszteni az igen eltérő éghajlati és talajviszonyok miatt — ezeket továbbra is lehet országonként bejelenteni. Az Európai Növényfajta Oltalmi Hivatal mellett tehát fennmaradnak a nemzeti növényfajta oltalmi hivatalok is.

Amikor Magyarország az Európai Közösség tagja lesz, a megadott európai növényfajta oltalmak Magyarországon is érvényesek lesznek. Azok, akik csak Magyarországon kívánnak oltalmat szerezni, ezt megtehetik ugyanúgy, mint eddig. Az azonban, hogy ez szabadalom lesz-e, nagyon valószínűtlen, hiszen csatlakozásunkkor az irányelv számunkra is kötelezővé válik, és az egyébként nálunk jól bevált növényfajta szabadalom áldozatává válik az európai jogharmonizációnak. A megoldás bizonyára valamely speciális növényfajta oltalmi rendszer lesz, amelynek adminisztratív testülete működhet majd a Magyar Szabadalmi Hivatal, vagy esetleg az OMMI keretében.

* * *

Akár egyetértünk ezzel, akár nem, az új növényfajták oltalmazásának szabadalmi formája minden bizonnyal megszűnik majd, és helyébe egy speciális növényfajta oltalom lép mind Magyarországon, mind egész Európában. Annak érzékeltetésére azonban, hogy a modern biotechnológia és a genetikai manipulációk korában milyen problémák vetődhetnek fel ezzel kapcsolatban, az alábbiakat említjük meg.

Génmanipulációk segítségével bizonyos tulajdonságokért felelős géneket lehet átvenni növényekbe. Példaként megemlítjük a szárazságtűrős génjét, a rovarok elleni ellenállás génjét, a herbicidek elleni ellenállás génjét stb. Ezeknél az így létrejött új növényeknél (szándékosan nem a növényfajta fogalmát használjuk) nem a genom közös, hanem egyetlen gén közös, maga a növény lehet ugyanannak a fajnak vagy akár nagyobb taxonómiai egységnek erősen eltérő

növénye is. Világos, hogy itt nem növényfajtákról van szó, hanem olyan vitathatatlanul szabadalmazható tárgyokról, amelyek újak, feltalálói tevékenységen alapulnak és iparilag alkalmazhatók. Ezért alkották meg a szabadalmazható növény fogalmát, amelyben egy gén közös, így eltér a növényfajától, amelynek egyedeit az azonos genom jellemzi. Ez a növény szabadalmazható, a növényfajta viszont nem.

Az ilyen növények szabadalmazhatóságával kapcsolatban az Irányelv a következőképpen intézkedik:

„4(2). A növényekre vagy állatokra vonatkozó találmányok szabadalmazhatók, amennyiben a találmány műszaki megvalósíthatósága nem korlátozódik az adott növény- vagy állatfajára.”

Ez megfelel az Európai Szabadalmi Hivatal (EPO) korábbi gyakorlatának, amely szabadalmat adott azokra a növényekre, amelyeket egy közös gén jellemez és nem az azonos genom.

Ezt a helyzetet változtatta meg az EPO egyik Fellebbviteli Bizottságának T 356/1993. számú döntése. Ez a döntés a növények, illetve a növényfajták szabadalmazhatóságának kérdésében gyökeresen megváltoztatta az EPC 53(b) cikkével kapcsolatos értelmezést és joggyakorlatot. Ennek a döntésnek jogász és ügyvivői körökben jelentősen több ellenzője, mint támogatója volt, az ellenzők egyike éppen az EPO akkori elnöke, dr. Braendli volt, aki felszólította a Fellebbviteli Biróságot állásfoglalásának megváltoztatására. Az állásfoglalás azonban nem változott, így az elnök kérése ellenére is ez az új joggyakorlat honosodott meg. Egy hasonló ügyben, a „Transzgenikus növény/NOVARTIS” ügyben (T 1054/96) már egyértelműen a T 356/93 ügyre mint elfogadott joggyakorlatra hivatkoznak.

Megkísérjük összefoglalni a határozat lényegét: nem adható szabadalom olyan növényre, amelyről elképzelhető, hogy növényfajtaként is szerepelhet, még akkor sem, ha erre konkrét igényt nem jelentenek be.

Ez a felfogás gyökeresen szakított az EPO addigi felfogásával, de ami ennél fontosabb, ellentmondásban van az Irányelvvvel. Az Irányelv szerint ugyanis azoknak a biotechnológiai találmányoknak, amelyek növényekkel foglalkoznak, szabadalmazhatóknak kell lenniük, amennyiben a találmány technikai megvalósíthatósága nem korlátozódik egy adott növényfajta. Ez felel meg az EPO 1995. előtti értelmezésének és joggyakorlatának is. Másképpen fogalmazva: azért mert egy szabadalmazott növény növényfajta is lehet, nem tagadható meg a szabadalom, amint ez az említett T 356/93 ügyben történt.

Az Európai Szabadalmi Hivatal jogilag nem tartozik az Európai Közösség fennhatósága alá, így az Irányelv hatálya elvileg nem terjed ki az EPO-ra. Mégis természetes, hogy az EPO-nak igazodnia kell az Európai Közösség politikájához. Erre a szándék meg is van (Allásfoglalás, a Biotechnológiai Irányelv végrehajtásáról, 1999. május 4., kiadta az EPO Elnöke), de éppen az EPO előbb említett, az Irányelvnek ellentmondó joggyakorlata képez akadályt az Irányelv és az Európai Szabadalmi Konvenció harmonizálásánál. Jelenleg is folyik az EPO nevezett döntéseinek újabb fellebbviteli tárgyalása, ennek döntése megteremtheti a harmóniát — de fenn is tarthatja a konfliktust.

* * *

Látható tehát, hogy a hagyományokban gyökerező önálló növényfajta oltalmi rendszer hordoz problémákat magában, de az is világosan látható, hogy az új növényfajták számára létezik jogi oltalom, ha jogi ereje esetleg el is marad a szabadalmaktól. A közeljövőben nem várható, hogy ezen a területen változás történjék, hiszen a rendszer jól működik, amit bizonyít az Európai Növényfajta Hivatalnál tett, vártnál több bejelentés. Nem lenne azonban jogi akadálya annak, hogy az új növényfajták oltalmi rendszere egyszer visszatérjen a szabadalmi rendszerbe, de ennek rövid távon nincs esélye akkor sem, ha ennek számos híve van a szellemi tulajdonvédelem szakemberei között. A növények (nem fajták!) oltalmazása pedig egyértelműen a szabadalmi rendszer keretében történik.

Szarka Ernő

ÁTADTÁK AZ 1999. ÉVI AKADÉMIAI—SZABADALMI NÍVÓDÍJAKAT

A Magyar Szabadalmi Hivatal elnöke 1997-ben a Magyar Tudomány Napja alkalmából és a Magyar Tudományos Akadémia elnökével egyetértésben Akadémiai—Szabadalmi Nívódíjat alapított. A Nívódíj a nemzetközi szinten is rangot szerzett, szabadalmi oltalomban részesített műszaki fejlesztési, agrártechnológiai, vagy fizikai, kémiai, biológiai alkalmazott tudományi találmányok akadémiai feltalálóját hivatott elismerni.

Az 1999. évi Nívódíjakat Bendzsel Miklós, a Magyar Szabadalmi Hivatal elnöke november 3-án adta át a Magyar Tudományos Akadémián a „Magyar Tudomány Napja '99” rendezvénysorozat ünnepélyes megnyitóján. Nívódíjban részesült: *Fekete András*, az MTA doktora, a Kertészeti és Élelmiszeripari Egyetem Élelmiszeripari Kara, Fizika-Automatika Tanszékének vezetője a mezőgazdasági anyagok és élelmiszerek fizikai és minőségi jellemzőinek tanulmányozásáért, a gyors és roncsolásmentes vizsgálati módszerek és szabadalmaztatott műszerek kidolgozásáért és hasznosításáért; *Fodor József* okleveles vegyész-mérnök, a műszaki tudomány kandidátusa, a tribológia területén kifejtett nemzetközileg elismert tudományos munkásságáért, különös tekintettel a kopást csökkentő készítmények és eljárások kidolgozására vonatkozó szabadalmiért és azok nagy jelentőségű hasznosításáért; valamint *Szakály Sándor* a mezőgazdasági tudomány kandidátusa, a Magyar Tejgazdasági Kísérleti Intézet munkatársa, a Pannon Agrártudományi Egyetem tanára, új tejipari eljárások termék Hungaricumok kidolgozásáért és szabadalmaztatásáért, azok tudományos alapjainak lefektetéséért, a termékek és az eredmények nemzetközi összehasonlításban is nagy jelentőségű hasznosításáért.